

KORXONALARDA XUSUSIY KAPITAL HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Kanaatov A.

mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda korxonalarda xususiy kapital hisobini takomillashtirish masalalari muallif tomonidan ilgari surilgan. Xususiy kapitalning korxonada faoliyatidagi xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: xususiy kapital, buxgalteriya hisobi, biznes, korxonada.

Zamonaviy biznes jarayonlarini takomillashtirishda xususiy kapitalning o'ri va ahamiyati juda yuqori. Qolaversa, xususiy kapital hisobini yuritish, uning korxonada faoliyatida ahamiyatligini oshirish juda muhim masalalardan biridir. Xo'sh xususiy kapital o'zi nima?

Xususiy kapital, odatda kompaniyalarni sotib oladigan va qayta tuzadigan, cheklangan sheriklik sifatida tashkil etilgan investitsiya fondlarini anglatadi. Rasmiyroq qilib aytganda, xususiy kapital - bu qimmatli qog'ozlar turi va [fond birjasida](#) ochiq sotilmaydigan operatsion kompaniyalardagi qimmatli qog'ozlar va qarzlardan iborat aktivlar sinflaridan biridir¹.

Xususiy sarmoyaga investitsiya odatda [xususiy kapital firmasi](#), venchur kapitali firmasi yoki angel investor tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu toifadagi investorlarning har biri o'z maqsadlari, imtiyozlari va investitsiya strategiyalariga ega, ammo, ularning barchasi maqsadli kompaniyani kengaytirish, yangi mahsulot ishlab chiqish yoki kompaniya faoliyati, boshqaruvi yoki egalik huquqini qayta qurish uchun aylanma mablag' bilan ta'minlaydi.

Xususiy mablag'lar odatda "xususiy kapital" deb nomlangan kengroq toifaga guruhlanadi, odatda har qanday uzoq muddatli, [likvid bo'lmagan](#) investitsiya strategiyasini qo'llab-quvvatlovchi [kapitalni](#) tavsiflash uchun ishlatiladi.

---

¹ https://uz.wikipedia.org/wiki/Xususiy_kapital
www.tadqiqotlar.uz

Xususiy kapital operatsiyalarining asosiy xususiyatlari odatda quyidagilardan iborat:

- Xususiy kapital menejeri sotib olishni moliyalashtirish uchun investorlarning pullaridan foydalanadi. Sarmoyadorlarga misol sifatida to'siq fondlari, pensiya jamg'armalari, universitet fondlari yoki badavlat shaxslarning mablag'lari kiradi.

- U sotib olingan firmani (yoki firmalarni) qayta tashkil qiladi va o'z kapitalidan yuqori daromad olishni maqsad qilib, yuqori qiymatda qayta sotishga harakat qiladi. Qayta qurish ko'pincha xarajatlarni qisqartirishni o'z ichiga oladi, bu esa qisqa muddatda yuqori daromad keltiradi.

- Xususiy sarmoya leverajdan foydalangan holda kompaniyalarni sotib olish uchun qarzni moliyalashtirishdan keng foydalanadi. Firma qiymatining kichik o'sishi — masalan, aktivlar narxining 20 % ga o'sishi — agar xususiy kapital fondining kompaniyani sotib olish uchun ajratgan miqdori atigi 20 % bo'lsa, kapitalning 100 % rentabelligiga olib kelishi mumkin. pastga va 80 % qarz. Biroq, agar xususiy sarmoyador firma maqsadli qiymatni oshira olmasa, yo'qotishlar katta bo'ladi. Bundan tashqari, qarzni moliyalashtirish korporativ soliq yukini kamaytiradi, chunki foizlar soliqqa tortilmaydi va investorlar foydasini oshirishning asosiy usullaridan biridir.

- Innovatsiyalar odatda mavjud tashkilotlarda emas, balki ta'sischi tomonidan ishlab chiqariladi, xususiy sarmoya kompaniyalari startaplarga agentlik xarajatlarini yengib o'tish va korporativ menejrlarning rag'batlantirishlarini o'z aktsiyadorlari bilan yaxshiroq moslashtirish orqali qiymat yaratishga qaratilgan. Bu firmaning taqsimlanmagan foydasining katta qismi kompaniyaning ishchi kuchi yoki asbob-uskunalariga qayta investitsiya qilinganidan ko'ra aktsiyadorlarga taqsimlash uchun firmadan olinadi degan ma'noni anglatadi. Xususiy sarmoya firmasi kichik startapni sotib olganida, u o'zini venchur kapitali kabi tutishi va kichik firmaning kengroq bozorga chiqishiga yordam berishi mumkin. Biroq, xususiy kapital yirikroq firmani sotib olganida, xususiy kapital tomonidan boshqarilish tajribasi mahsulot

sifatining yo'qolishiga va xodimlarning ruhiy holatining pastligiga olib kelishi mumkin.^{[4][5]}

- Xususiy sarmoyadorlar ko'pincha maqsadli risklarning turli turlarini diversifikatsiya qilish, qo'shimcha investor ma'lumotlari va malakalarini birlashtirish va kelajakdagi bitimlar oqimini ko'paytirishni o'z ichiga olgan imtiyozlarga erishish uchun o'z bitimlarini boshqa xaridorlarga sindikatsiya qiladi.^[6]

- Xususiy sarmoyadagi umumiy investitsiya strategiyalariga kaldıraçli sotib olish, venchur kapital, o'sish kapitali, qiyin investitsiyalar va mezzanine kapital kiradi. Oddiy levered-sotib olish operatsiyasida xususiy kapital firmasi mavjud yoki etuk firmaning aksariyat nazoratini sotib oladi. Bu investorlar (odatda venchur kapital firmalari yoki farishta investorlar) yosh, o'sib borayotgan yoki rivojlanayotgan kompaniyalarga sarmoya kiritadigan, lekin kamdan-kam hollarda ko'pchilik nazoratini qo'lga kiritadigan venchur kapitali yoki o'sish kapitaliga investitsiyalardan farq qiladi.

Yangi tashkil etilayotgan korxonalar o'z moliyaviy va moddiy resurslarini mustaqil shakllantiradi. Bunday resurslar, odatda, korxonaga ta'sisчилari tomonidan o'z xususiy mulklarini ustav kapitaliga ulush sifatida qo'shish bilan yaratiladi. Kompaniya faolligini tashkil etish davrida kompaniya ta'sisчилari tomonidan o'z moliyaviy resurslarini ustav kapitalini shakllantirishga yo'naltiradi.¹⁰³ Shuning uchun ham turli mulkchilik shakllidagi korxonalar tashkil etish bosqichida xususi kapitalning shakllanish hlsobiga alohida e'tibor qaratiladi. Chunki, xususiy kapital moliyaviy aktivlar bilan ta'minlashning asosiy manbai hisoblanadi. Korxonaning xo'jalik faoliyati uchun zarur bo'lgan uning moddiy va nomoddiy boyliklari, pul mablag'lari va moliyaviy qo'yilmalarining jami - korxonaning kapitalidir.

Korxonaning xususi kapitali - bu uning netto-aktivlari bo'lib (sof aktivlar, mol- mulkning mulkdorlarga tegishli bo'lgan sof qiymati), u aktivlar bilan majburiyatlar o'rtasidagi ayirma sifatida aniqlanadi.

Bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav kapitali ta'sis hujjatlari bilan belgilangan miqdorlarda ulushlarga bo'lingan xo'jalik jamiyati mas'uliyati

cheklangan jamiyat deb hisoblanadi. Mas'uliyati cheklangan jamiyatning ishtirokchilari uning majburiyatlari bo'yicha javobgar bo'lmaydilar va jamiyat faoliyati bilan bog'liq zararlar uchun o'zlari qo'shgan hissalar qiymati doirasida javobgar bo'ladilar. Jamiyatning o'z hissasini to'la qo'shmagan ishtirokchilari jamiyat majburiyatlari bo'yicha har bir ishtirokchi hissasining to'lanmagan qismining qiymati doirasida solidar javobgar bo'ladilar.

Bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav kapitali ta'sis hujjatlari bilan belgilangan miqdordagi ulushlarga bo'lingan xo'jalik jamiyati qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat deb hisoblanadi. Bunday jamiyatning ishtirokchilari jamiyat majburiyatlari bo'yicha o'ziga tegishli mol-mulklari bilan hamma uchun bir xil bo'lgan va qo'shgan hissalar qiymatiga nisbatan jamiyatning ta'sis hujjatlarida belgilanadigan karrall miqdorda solidar tarzda subsidiar javobgar bo'ladilar. Qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat ishtirokchilari javobgarligining eng yuqori miqdori qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatning ustavida nazarda tutiladi.¹⁰⁵ Ustav kapitali jamiyatning aksiyadorlarga nisbatan majburiyatlarini tasdiqlovchi muayyan miqdordagi aksiyalarga taqsimlangan xo'jalik yurituvchi subyekt aksiyadorlik jamiyati deb hisoblanadi. Jamiyat davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan boshlab yuridik shaxs huquqlarini qo'lga kiritadi. Jamiyat, agar uning ustavida boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, cheklanmagan muddatga tuziladi. Agar bir (asosiy) xo'jalik jamiyati yoki shirkati ikkinchi xo'jalik jamiyatining ustav fondida undan ustunlik mavqeiga ega bo'lgan holda ishtirok etishi tufayli yoxud ular o'rtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq yo bo'lmasa boshqacha tarzda ikkinchi xo'jalik jamiyati tomonidan qabul qilinadigan qarorlarni belgilab berish imkoniga ega bo'lsa, ushbu ikkinchi xo'jalik jamiyati sho'ba xo'jalik jamiyati hisoblanadi. Xo'jalik jamiyatida ishtirok etuvchi boshqa jamiyat xo'jalik jamiyatiga qarashli ovoz beradigan aksiyalarning yigirma foizidan ko'prog'iga ega bo'lsa, bunday xo'jalik jamiyati qaram jamiyat deb hisoblanadi.

Davlat organining qaroriga muvofiq davlat mulki bo'lgan mol-mulk negizida operativ boshqaruv huquqiga asoslangan davlat unitar korxonasi (davlat korxonasi) tashkil etilishi mumkin.

Mulkdor yagona jismoniy shaxs tomonidan tuzilgan va boshqariladigan tijoratchi tashkilot xususiy korxonaga deb e'tirof etiladi. Xususiy korxonaga tadbirkorlik subyektlarining tashkiliy-huquqiy shaklidir. Xususiy korxonaga o'z mulkida alohida mol-mulkka ega bo'ladi, o'z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'lishi hamda ularni amalga oshirishi, majburiyatlarni bajarishi, sudga da'vogar va javobgar bo'lishi mumkin. Xususiy korxonaga o'z majburiyatlari bo'yicha o'ziga qarashli butun mol-mulk bilan javob beradi.

Fermer xo'jaligi ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi, mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektdir. Fermer xo'jaligi O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy subyektidir.¹⁰⁷

Xususiy kapital - bu korxonaning aktivlari va majburiyatlari o'rtasidagi farqdir. Mol- mulk bilan bog'liq barcha qarzlarni to'langanidan so'ng, o'z kapitalingizni har qanday aktivga egalik qilish huquqiga ega deb hisoblashingiz mumkin.

Xususiy kapital - barcha majburiyatlarni chegirib tashlangandan keyin korxonaning aktivlarini bir qismidir, ya'ni xususiy kapital - bu mulkdorning firmadagi egaligiga oid ulushidir. Bu qoldiq ulush sifatida ta'riflanadi, chunki firma aktivlaridan majburiyatlarni ayirgandan keyin qolgan summasini tashkil etadi. Shuni ta'kidlab o'tish joizki ba'zi me'yoriy - huquqiy hujjatlarda va ilmiy adabiyotlarda xususiy kapital tarkibidagi ko'rsatkichlar turlichaligini va ularga berilgan tariflar ham noaniqligini ko'rishimiz mumkin.

Masalan, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonunning 19 - moddasida xususiy kapital - ustav kapitali, qo'shilgan va zahira kapitalidan hamda taqsimlanmagan foydadan tarkib topadi deyilgan.

Shuningdek, I.A.Zavalishina ham xususiy kapitalni manbalar bo'yicha quyidagi tarkibiy qismlarga bo'lgan²:

- ustav kapitali;
- qo'shilgan kapital;
- rezerv kapitali;

---

²

- taqsimlanmagan foyda;
- maqsadli jamg'armalar (grantlar va subsidiyalar);
- rezervlar.

Shulardan kelib chiqib, xususiy kapital tarkibini shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin:

1. Subyekt tashkil etilayotganda shakllanadigan kapitallar:

- ustav kapitali;
- qo'shilgan kapital;

2. Subyekt faoliyati davomida hosil bo'ladigan kapitallar:

- sotib olingan xususiy aksiyalar;
- rezerv kapitali;
- taqsimlanmagan, jamg'arilgan foyda yoki qoplanmagan zarar (jami xususiy kapitalni aniqlashda ayriladi);
- maqsadli moliyalashtirish mablag'lari;
- kelgusi xarajatlar va to'lovlar rezervlari.

Xususiy kapital hisobining asosiy maqsadi buxgalteriya hisobi axborotidan foydalanuvchilar uchun xususiy kapital shakllanishi, tarkibiy tuzilishi va dinamikasi to'g'risidagi ishonchli ma'lumotlarni tayyorlash hamda taqdim etish.

Barcha mulk shakllaridagi korxonalarda xususiy kapital hisobining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ustav kapitalini shakllanishi va undan foydalanishni nazorat qilish;
- korxonalar muassislari, kapitalning shakllanish bosqichlari va aksiyalar turlari bo'yicha axborot to'plash;
- ustav kapitalining holati va harakati xususida hisobot tuzish bo'yicha ma'lumotlar olishni ta'minlash;
- qo'shilgan kapital hamda rezerv kapitalining shakllanishi bilan bog'liq muomalalarni o'z vaqtida hisobda aks ettirish;
- korxonalar sof foydasining shakllanishi va uning taqsimlanishini o'z vaqtida hisobga olish hamda nazorat qilish;
- davlatga qarashli korxonalar, birlashmalar va tashkilotlarning ustav fondini,

shuningdek, xususiy hamda aralash mulkchilikka asoslangan korxonalarining ustav kapitali ahvolidini va harakatini o'rganish;

- oddiy va imtiyozli aksiyalarni qaytarib bermaslik sharti bilan olingan mulklar hamda ustav kapital (fond)ga kiritilgan mablag'larni qayta baholash natijasida yuzaga kelgan tafovut summalar monitoringini o'tkazish;

- rezerv kapitalini hisobga oluvchi schyotlar (pul mablag'laridan tashqari), korxonalar

ta'ris hujjatlariga asosan foyda hisobidan hosil qilingan kapitallar, keyinchalik kiritilgan (ustav kapitalida ko'rsatilmaydigan) aktivlarni qayta baholash yuzasidan keladigan farq mablag'larining mavjudligi va harakatini belgilash;

- korxonalar faoliyatining hamma davrl va hisobot davrlidagi taqsimlanmagan foydalar hamda qoplanmagan zararlar summasining holati, harakati yuzasidan axborotlarni umumlashtirish;

- xususiy kapital qatoriga qo'shiladigan va korxonalar faoliyatini moliyalashtirish manbai sifatida qaraladigan grantlar hamda subsidiya kapitalining holati, harakati to'g'risida ma'lumotlarni yig'ish va hakoza.

Korxonalar faoliyatida xususiy kapital hisobini olib borish korxonaning hozirgi holati va potensial imkoniyatlari qanchaligi to'g'risida ma'lumotlarni beradi. Shunga qarab korxonalar faoliyatining imkoniyatlari baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Gadoyev E. va boshq. Yillik hisobot-2008. T.: NORMA, 2009. 355-bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 23.10.2002 yilda №118 bilan ro'yxatga olingan 21-son BHMS "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy-xo'jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi schyotlari rejasi va uni qo'llash bo'yicha Yo'riqnomasi" 3-§ 353-band.